

ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆԻ ԵՂԱՆԱԿՎՈՐՈՂ JA ՄԱՍՆԻԿԻ ԻՄԱՏԱԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

ԿԱՐԻՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Գերմաներենը «իրադրությանը և համատեքստին ուղղված» լեզու է /Coseriu, 1980: 206/: Դա նշանակում է, որ գերմաներենում բացահայտ նշվում է այն, ինչը այլ լեզուներում, մասամբ նաև հայերենում, հասկանալի է դառնում միայն համատեքստից: Օրինակ կարող են ծառայել տեղի մակբայները կամ նախածանցավոր բայերը: Հմմտ.¹

Er stolperte und fiel *hin*.

Plötzlich fiel er *um*.

Das Glas fiel *herunter*.

Ինչպես տեսնում ենք, հայերենը նույն իմաստն արտահայտելու համար օգտագործում է բացահայտ բառային միջոցներ:

Անդրադառնալով եղանակավորող մասնիկներին¹ Հ. Թունը մանրամասնում է՝ նշելով, որ ակնառու կապ կա ԵՄ-ների և նախածանցավոր բայերի միջև, որոնք իրադարձությունները, գործողությունները, վիճակները ոչ թե պարզապես անվանում են, այլ դրանք դնում են որոշակի հարաբերությունների մեջ /Thun H., 1984: 22/:

Ընդհանուր առմամբ հայերենից գերմաներեն թարգմանություններ կատարելիս օգտակար կլիներ իմանալ, թե հայերենի որ երևույթներն են, որ կարող են նշել, համապատասխանել գերմաներենի ԵՄ-ներին: Գերմաներենում ԵՄ-ների կիրառությունը հաճախ պայմանավորված է որոշակի իրադրությամբ և համատեքստով:

ԵՄ-ներից «աղքատ» լեզուներից գերմաներեն կատարվող թարգմանությունների ժամանակ կարևոր է, որ թարգմանիչը ծանոթ լինի գերմաներենում ԵՄ-ների ընդունված գործառույթին և դրանք իրացման հնարավորություններին: Քանի որ ԵՄ-ները երկար ժամանակ իմաստազուրկ և ավելորդ բառեր են համարվել, դրանք անտեսվել են նաև թարգմանիչների կողմից:

¹ Այսուհետև՝ ԵՄ:

Շեշտակիր ja-ով հրամանները պատահիր չէ, որ իրականացվեն հրամայական եղանակով, նրանք կարող են արտահայտվել նաև եղանակավորող քայերով և dass- նախադասություններով.

Du sollst ihm *j'a* nicht widersprechen. Հանկարծ նրան չհակաճառես:
Sie dürfen den Schlüssel *j'a* nicht vergessen. Հանկարծ բանային չմոռանաք:
Dass du *j'a* fleißig arbeitest! Ջանասիրաբար կաշխատես, հա' /Helbig G., 1988: 168/:

Շեշտակիր ja-ի կիրառությունը, սակայն, չի սահմանափակվում միայն հրամայական նախադասություններով կամ հրամանի խոսքային գործառույթներով: Հետևաբար ja-ն չի կարող դիտարկվել որպես խոսքային գործունեության միանշանակ ցուցիչ: Հենչելը ցույց է տվել, որ ja-ն կարող է հանդես գալ նաև Ich will ja nichts falsch machen /Դե ես չեմ ուզում ոչ մի բան սխալ անել/ տեսակի հաստատական- պատմողական նախադասություններում, հավաստիական հարցականներում /գրեթե միշտ auch-ի հետ/ և նպատակի բաղադրիչ պարունակող երկրորդական նախադասություններում:

Er prüfte, ob seine Hand auch *ja* nicht zitterte (Kehlmann D., 2005: 78).
Նա ստուգեց, թե արդյոք ձեռքը չի՞ դողում /Քելման Դ., 2010: 50/:

Հավաստիական հարցականներում auch ja-ն նպաստում է ակնկալվող հավանության մեջ հավաստիանալուն. խոսողը շատ է ուզում, որ հարցի մեջ արտահայտված իրողությունն իրականանա: ԵՄ ja-ով ընդգծվում է խոսողի կողմից գերադասվող պատասխանի կարևորությունը:

Hast du auch *j'a* richtig zugehört? Իսկ դու լա՞վ ես լսել:

Շեշտակիր ja-ի բոլոր կիրառություններում գոյություն ունի ընդհանրություն. թե՛ հրամայական և թե՛ երկրորդական նախադասություններում խոսքն այն մասին է, որ տվյալ պայմաններում նշվող իրողությունը հատկապես կարևոր է: Հրամանները, հորդորները, մտադրության հայտարարությունները կամ ցանկությունները շեշտված ja-ով ավելի արտահայտիչ և անհետաձգելի են դառնում /Hentschel E., 1986: 156/:

Das hab ich dir noch gar nicht gesagt- vergiss *ja* nicht, Mutti, wenn sie dich zu Bett bringt, einen Gutenachtkuss zu geben! (Kästner E., 1998: 184)

- Ես քեզ դեռ մի բան էլ չեմ ասել, *հանկարծ* չմոռանաս մայրիկին բարի գիշերվա համբույր տալ, երբ նա քեզ տանի քնեցնելու:

Վերը բերված օրինակում շեշտված ja-ն կարելի է փոխարինել նաև bloß-ով: Բացառություն է կազմում նպատակի պարագա երկրորդական նախադասությունը, քանի որ bloß-ը համատեղելի չէ nur-ի հետ: ԵՄ ja-ն

Ծանոթ լինելը կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ հաղորդակցության ընթացքում արդեն խոսվել է տվյալ իրողության մասին: Այս դեպքում ja-ով ստեղծվում է տեքստախրատոլոգիային կապ նախորդ ասույթի հետ: ԵՄ ja-ի հարակրկնական այդ գործառույթը, որի մեջ դեռևս գործում է նրա ցուցչային ծագումը, թույլ է տալիս ասելու, որ ԵՄ-ները կարող են հանդես գալ որպես տեքստակազմիչ միջոցներ: Այդ գործառույթով դրանք կարելի է համեմատել դերանունների հետ: Կապակցական դերը հատկապես կարևոր է պատմողական տեքստերում, որովհետև պատմվող աշխարհից միայն բացահայտ ակազմ է ծանոթ: ԵՄ ja-ի օգնությամբ կարելի է անդրադարձ կատարել նախկինում հիշատակվածին և, այդպիսով, ակտիվացնել լսողի կամ ընթերցողի գիտելիքը: Պատմողական տեքստերում ja-ն կարելի է փոխարինել հետևյալ հարասությամբ՝ wie bereits weiter oben gesagt – ինչպես նշվել է վերը /Franck D., 1980: 234/: Դա հնարավոր է դարձնում ներառել ընթերցողին, քանի որ, այդպիսով, պատմողն անմիջականորեն դիմում է ընթերցողին: ԵՄ ja-ն կիրառելով՝ խոսողը հուշում է, որ իր ասույթի նախադրույթը որպես այդպիսին նոր չէ, և որ ինքը գիտակցաբար է նշում ծանոթը: ԵՄ ja-ի այդ գործառույթը կարելի է համեմատել գիտական գրականության մեջ հղումներ կատարելու հետ /Reiter N., 1980: 344/:

Պատմողական և բացականչական նախադասություններում ԵՄ ja-ն իր նույն հիմնական նշանակությունն ունի: Ja-ի կիրառությամբ խոսողը նշում է գրուցակիցների ընդհանուր շրջանակներում գտնվող իրողության ակնհայտությունը: Նա բառերով արտահայտում է երկուսի կողմից անմիջականորեն նկատվող իրողությունը, ինչպես՝ Es schneit ja! -Քայց ծյուն է գալիս: Նախադասության մեջ տեսանելի ակնհայտության մասին է խոսքը, որը կարելի է հարասունությամբ նաև ասել. Wie wir beide sehen ... /ինչպես որ մենք երկուսս էլ տեսնում ենք.../:

Հաճախ այն կարծիքն է արտահայտվում, որ հաստատական նախադասություններում ja-ն նշում է, որ խոսողը նրանցում արտահայտված իրողությունը զարմանալի կամ դիտարժան է համարում: Խոսողը զարմանում է իրողության գոյության վրա և ոչ թե «այն աստիճանի կամ չափի, որի մեջ է այդ իրողությունը» /Helbig G., 1988: 167/: Հաստատական և բացականչական նախադասություններում ja-ն թեև ծառայում է խոսողի սպասելիքներից կամ պատկերացումներից շեղվող իրողության վերաբերյալ զարմանք արտահայտելուն, սակայն զարմանք արտահայտվում է նաև և ամենից առաջ հուզական հնչերանգի միջոցով:

կարելի է փոխարինել *nur*-ով այն դեպքում, երբ գերադաս նախադասությունը ժխտում է պարունակում: Հաստատական նախադասություններում *ja*-ն *nur*-ով փոխարինելը կարող է փոխել ասույթի հաղորդակցական իմաստը, քանի որ *nur*-ով անժխտական հրամանները և հորդորներն ունեն մեղմացնող, հանգըստացնող բաղադրիչ, այնպես, ինչպես *ruhig*-ով ասույթները: Եթե համեմատելու տացնող բաղադրիչ, այնպես, ինչպես *nur* *nach Hause!* և *Geh nur nach Hause!* նախադասությունները, լինենք *Geh j'a/ bloß nach Hause!* և *Geh nur nach Hause!* նախադասությունները, ապա կարելի է ասել, որ *ja*-ով հրամանը նշում է, որ հասցեատերն արդեն մեկ անգամ ցանկություն է արտահայտել կամ ցույց է տվել, որ ուզում է տուն գնալ, կամ էլ խոսողն ինքն է ենթադրում, որ դա այդպես է: Հայերենում *ja*-ի նման կամ էլ խոսողն ինքն է ենթադրում, որ դա այդպես է: Հայերենում *ja*-ի նման կիրառությունները կարելի է արտահայտել *դե* եղանակավորող բառով: Շատ դեպքերում շեշտված *ja*-ն հայերենում կարելի է արտահայտել *հանկարծ* մակբայով, որը, մեր կարծիքով, այդ կիրառությամբ չունի մակբայական նշանակություն, և այս դեպքում հայերենում նույնպես կարելի է խոսել մասնիկային գործառույթի մասին, քանի որ ինչպես գերմաներենում, հայերենում նույնպես այն դուրս թողնելու դեպքում չի խախտվում նախադասության իմաստային ամբողջականությունը, սակայն փոխվում է հաղորդակցական իմաստը:

Պատմականորեն *ja*-ն առաջացել է ցուցչային արմատից /Hentschel E. 1986: 40/: Մասնիկների ուսումնասիրությանը նվիրված առկա գրականության մեջ գոյություն ունի միասնական կարծիք, որ *ja*-ն ունի ծանոթ իրադրությանը, թեմային հղելու գործառույթ: Դա կարելի է բացատրել նրա ցուցչային ներուժով, քանի որ որևէ բանին հղելը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ հղելու առարկան հայտնի է: Այս առումով որոշ նմանություն կա ԵՄ-ների և դերանունների միջև, քանի որ դերանուններով /ցուցական/ հղելը նույնպես իրականանում է այն ժամանակ, երբ կա ընդհանուր տեղեկույթ: Այն հարցին, թե ինչը պետք է ծանոթ լինի, կախված համատեքստից՝ կարելի է պատասխանել տարբեր կերպ: Քանի որ *ja*-ն արտահայտում է ընդհանուր գիտելիք կամ որևէ բանին ծանոթ լինելը, ապա նա կապ է ստեղծում խոսողի գիտելիքի կամ դիրքորոշման և մյուս անձի գիտելիքի կամ դիրքորոշման միջև: Այդպիսով, խոսողը լսողին հասկանալ է տալիս, որ այդ ընդհանուր գիտելիքը պետք է հաշվի առնել ասույթը մեկնաբանելիս: ԵՄ *ja*-ի հղելու այդ գործառույթով է բացատրվում, թե ինչու *ja*-ն չի կարող հանդես գալ հարցերում:

Անշեշտ *ja*-ն կարող է հանդես գալ պատմողական և բացականչական, ինչպես նաև որոշ երկրորդական նախադասություններում:

Անշեշտ *ja*-ն կարող է արտահայտվել «wie wir beide wissen/ wie man weiß/ bekanntlich» /ինչպես մենք գիտենք, ինչպես հայտնի է/ հարասույթներով:

Քանի որ հաստատական նախադասություններում ja-ն անմիջական կապ է ստեղծում իրադրության հետ, ԵՄ-ը ձեռք է բերում համատեքստային բնույթ: ԵՄ ja-ն, սակայն, չի մատնանշում իրադրությունը, ինչպես դա անում են տեղի ցուցաբառերը, այլ մատնանշումը տեղի է ունենում այնպես, որ խոսողը լսողին հուշում է, որ ինքը տիրապետում է ասույթի բովանդակությանը, և որն անմիջականորեն ընկալելի, ըմբռնելի է: ԵՄ ja-ն, ինչպես մյուս ԵՄ-ները, հնարավոր են դարձնում ավելին նկատի ունենալ, հասկանալ, քան ասվում է /Lewandowski Th., 1994: 431/: Ja-ն այստեղ ազդանշան է լսողի համար, որպեսզի նա ասույթն ընդունի ոչ որպես նոր տեղեկույթ, լսողի ուշադրությունը հրավիրվում է այն բանին, որ խոսողն ինքը նույնպես միայն նոր է նկատել իրադրությունը: «Ետևաբար կարելի է ասել, որ ներկայացված գործառույթը դառնում է արտահայտչական գործառույթ» /Franck D., 1980: 230/:

Նախորդ ասույթներին հղելը և զրուցակիցների ունեցած գիտելիքն ու իմացությունը ծառայում են խոսողին, որպեսզի նա համոզված լինի հաղորդակցության ընդհանուր հիմքի առկայության և հաղորդակցությունը շարունակելու մեջ: Ետևաբար փոխգործողության մեջ ja-ն ունի համաձայնություն ստեղծելու կամ դրա առկայությունն ընդգծելու և լսողի դիրքորոշումը հաշվի առնելու իմաստ /Franck D., 1980: 233/: Հաջորդ օրինակում խոսողը, ja օգտագործելով, նշում է, որ գալիք իրողության մասին տեղյակ է նաև իր խոսակիցը.

Die Schwierigkeiten sind **ja** bald vorüber. -Դե շուտով դժվարությունները կանցնեն:

ԵՄ ja-ն հաճախ արտահայտում է զիջում, որին հաջորդում է aber-ով սկսվող սահմանափակումը: Այդպիսի կիրառությամբ ja-ն հիշեցնում է ԵՄ schon-ի և zwar շաղկապի կիրառությունը:

Er wisse **ja** nicht, wie es in Berlin sei. Gauß stand auf. Aber in Göttingen habe er keinen jungen Wissenschaftler getroffen, der kein Esel sei. /Kehlmann D., 2005: 239/:

... ինքը, *իհարկե*, չգիտի, թե ինչպես է Բեռլինում, *բայց* Գյոտինգենում երիտասարդ այնպիսի գիտնականի չի հանդիպել, որը ավանակ չլիներ /Քելման Դ., 2010: 164/:

Բերված օրինակում գերմաներենի ja-ն հայերենում արտահայտվել է, իհարկե, եղանակավորող բառով:

Այս և որոշ ԵՄ-ների համերաշխություն, համաձայնություն արտահայտելու գործառույթը, սակայն, կարող է չարաշահվել, ja-ի դեպքում նրանով, որ

ծանոթ, անվիճելի է ներկայացվում մի իրողություն, որի մասին լսողը գաղափար չունի: Եթե խոսողը ja-ի օգնությամբ «ձևացնում» է, թե իրադրության վերաբերյալ համաձայնություն կա, և դրանով իր փաստարկները պաշտպանում է, լսողի առարկությունը սկզբից ևեթ բացառում, ապա գրկում է գրուցակցին իրեն դրանից պաշտպանելու կամ հակառակվելու հնարավորությունից: ԵՄ ja-ի «անազնիվ» կիրառությունը կարող է պայմանավորված լինել ոչ թե միայն փաստարկելու ռազմավարական շարժառիթներով, այլև միտումնավոր անազնիվ մղումով: Երբ խոսողին պարզ է դառնում, որ լսողի մոտ բացակայում է որոշակի գիտելիք, ապա ja-ի կիրառությամբ նա նպատակ է հետապնդում լսողի չիմացությունն ակնհայտ դարձնելը և նրան մերկացնելը /Burkhardt A., 1986: 262/:

Գրականության մեջ հաճախ է նշվում, որ ja-ն փաստարկային հարաբերություն է ցույց տալիս գերադաս և նախորդ նախադասության մեջ /օր.՝ Franck D., 1980: 232/: Դա պայմանավորված է ja-ի իմաստով. նախ հայտնի և ակնհայտ իրողությունները հատկապես հարմար են փաստարկների համար: Խոսողն օգտվում է դրանցից այն հույսով, որ լսողին կամ գրուցակիցներին ավելի շուտ կհամոզի ծանոթը՝ քիչ խնդրահարույցը նշելով: Եվ հետո, քանի որ ja-ն ծանոթն է նշում, որը բացառում է ասույթը որպես նոր տեղեկույթ մեկնաբանելը, ապա առիթ է տալիս խոսելու «լեզվական նյութը» խնայելու ԵՄ-ների գործառույթի մասին /Krivonosov A., 1983: 40/: Փաստարկներին, ինչպես նաև առօրյա խոսակցություններին ընդհանուր առմամբ բնորոշ է չարտահայտել անպայմանորեն այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է հասկանալու համար:

ԵՄ ja-ի բոլոր կիրառությունների ընդհանրությունը ja-ի հատկապես բացահայտորեն չարտահայտված իրողությունները որպես ճիշտ և դիպուկ բնութագրելու հատկանիշի մեջ է: Դա հատկապես երևում է պատասխան մասնիկի դեպքում, որով հաստատվում է հարցվող իրողությունը: <Ենչելը հետևյալ կերպ է ամփոփում ja-ի ընդհանուր իմաստը. «Ja-ն արտահայտում է իրողության ճիշտ և դիպուկ լինելը: Լսողի իրողության մասին գիտելիքը /կամ իմանալու հնարավորությունը/ նախապայման է» /Hentschel E., 1986: 163/:

Այն, որ հաստատական իրողությունն անմիջականորեն ընկալելի է, և հաստատական նախադասությունների հաղորդակցական իմաստը խոսակցին այն բանի հաղորդելն է, որ խոսողը հենց նոր է նկատել իրողությունը, երևում է հետևյալ օրինակում.

- Du isst **ja** heute gar nichts, bemerkt Resi vorwurfsvoll (Kästner E., 1998: 223):

- Այս դու այսօր ոչինչ չես ուտում...

ԵՄ ja-ի արտահայտած եղանակային իմաստը հայերենում արտահայտվում է «այս» եղանակավորող բառով և հնչերանգով:

Հաստատական նախադասություններին մոտ են ենթադրություններն ու հետևությունները, քանի որ դրանք հաճախ բխում են անմիջականորեն դիտվող իրողությունից: Այդ կիրառության ժամանակ ja-ն մեծ մասամբ հանդես է գալիս müssen և können մոդալ բայերի կամ werden-ի հետ միասին, որտեղ այն ենթադրություն կամ եզրակացություն է նշում, և որ խոսակիցը համաձայն է դրան: Օրինակ՝

Gaus faltete die Zeitung zusammen. Dann *könne* er **ja** heimgehen.
(Kehlmann D., 2005: 152) Գաուսը թերթերը ծալեց: Նա կարող է տուն գնալ /Քելման Դ., 2010: 102/:

Հայերենում ja-ն պարզապես բաց է թողնված: Մենք կառաջարկեինք ja-ն այստեղ թարգմանել «այդ դեպքում» բառակապակցությամբ, որը նշում է նոր, փոփոխված իրադրությունից բխող գործողություն: Հնարավոր տարբերակ կարող էր լինել նաև «Այժմ նա արդեն կարող է տուն գնալ» թարգմանությունը:

ԵՄ ja-ն հատկապես հաճախ է հանդիպում հիմնավորումների մեջ, այնպես որ ja-ն սկզբունքորեն կարելի է դիտել որպես հիմնավորումների ցուցիչ: Ja-ի կապը հիմնավորումների հետ բխում է նրա իմաստից: Ja-ն նշում է հնարավոր ակնհայտ, հայտնի լինելը, իսկ ակնհայտ կամ հայտնի լինելը հատկապես հարմար է հիմնավորման համար: Հիմնավորման նպատակ արտահայտելիս կիրառվում են գրեթե բացառապես պատմողական նախադասություններ ja-ով: Ja-ով հաստատական նախադասությունները դիտվում են նաև որպես խոսողի զգացողությունների ոչ բացահայտ հիմնավորումներ:

A: Ich warte auf Hans.

Ա. Ես Հանսին եմ սպասում:

B: Da kommt er **ja**.

Բ. Ահա, նա գալիս է: (Այստեղ ja-ն ար-

տահայտում է որպիսություն, թեթևություն, քանի որ նա արդեն գալիս է):

ԵՄ ja-ով հիմնավորումները կարող են հետևել ամենատարբեր նախորդող նախադասությունների: Այսպես, նրանք կարող են լինել պատասխան *warum* պարունակող հարցերին, ինչպես, օրինակ՝

Warum hast du mich nicht mit ihnen zusammengebracht?

Du warst **ja** kaum hier, ... (Böll H., 1997: 82)

Ինչո՞ւ ինձ նրանց հետ չճանոթացրիր:

Դե, դու համարյա այստեղ չէիր լինում:

Ինչպես արդեն ասվել է, ja-ն նշում է ընդհանուր իմացությունը և, այդպիսով, հաճախ ձեռք է բերում տեքստը կապակցող գործառույթ՝ ստեղծելով հիմնավորման և պատճառային կապեր և նշելով հիմնավորման գործառական դերը: Այդպիսի դեպքերում ja-ով նախադասությունը կարելի է փոխարինել պատճառի երկրորդական weil կամ denn շաղկապներ պարունակող նախադասություններով.

Oh, sagte der Professor mitleidig, die Zähne, schlimm? Er selbst habe **ja** Glück gehabt, ihm fehlen bloß fünf /Kehlmann D., 2005: 83/.

Պրոֆեսորը կարեկցանքով նայեց նրան և ասաց՝ ատամները, սարսափելի է: Իր բախտը բերել է, ինքն ընդամենը հինգ ատամ չունի /Քելման Դ., 2010: 54/:

Վերը բերված ja պարունակող նախադասությունը կարելի է ասել weil – հարստությամբ.

Ich habe **ja** Glück, weil mir bloß fünf Zähne fehlen.

Ich habe **ja** Glück, denn mir fehlen bloß fünf Zähne.

Թե ja պարունակող գերադաս նախադասությամբ ինչ է հիմնավորվել, կարող է լինել շատ տարաբնույթ և ja-ի նկարագրության համար ոչ կարևոր, սակայն այն հարցը, թե արդյոք պատճառական հարաբերությունը հնարավոր է փոխարինել շաղկապով, կարևոր նշանակություն ունի գերմաներենից հայերեն թարգմանելիս, քանի որ այդ ընթացքում երբեմն շաղկապներ կարող են ավելացվել: Օրինակ.

Um die könne sich einstweilen er kümmern, sagte Rose dienstefrig, daran solle es nicht scheitern, dafür sei er **ja** mitgereist! /Kehlmann D., 2005: 269/.

Ռոզեն պատրաստակամ ասաց, որ ինքն այդ ամենի մասին առայժմ կհոգա, նրանք իրավունք չունեն ձախողելու, քանի որ ինքը դրա համար է եկել այդտեղ /Քելման Դ., 2010: 185/:

Պատճառական շաղկապի առկայության դեպքում թարգմանության ժամանակ որպես կանոն ja-ն համապատասխանություն չունի հայերենում: Պատճառական հարաբերությունների ժամանակ հաճախ կարող է ավելացվել շաղկապ: Եվ քանի որ ja-ն չի կարող դիտվել որպես շաղկապ, ապա հայերենի շաղկապը չի կարող դիտվել որպես համարժեք: Օրինակ.

- Was sonst sollen wir glauben. Denn im Krieg kommt **ja** keine legale Post von drüben /Hilsenrath E., 1989: 37/.

- Այլապես ինչ պիտի մտածելինք: Քանի որ պատերազմի ժամանակ ոչ մի օրինական փոստ այն կողմից չի գալիս /Հիլզենրաթ Է., 1998: 39/: Կամ՝

2-րդ որ պատերազմի ժամանակ ոչ մի օրինական փոստ այն կողմից չի

գալիս:

ԵՄ ja-ն հաճախ հանդիպում է wissen, իսկ ավելի հազվադեպ նաև kennen-ի հետ այն ասույթներում, որոնցում արտահայտվում է իրողության հայտնի լինելը: Դրան ավելանում է ja-ով ներակա մատնանշումը, այդպիսով, ասույթը հավաստի է դառնում, և ընդգծվում է զրուցակիցների համաձայնությունն ընդհանուր տեղեկույթի վերաբերյալ: Ծանոթ իրողությունն այս դեպքում նախադասության մեջ միշտ նշվում է, և խոսողն անմիջականորեն դիմում է խոսակցին, այսինքն՝ wissen /իմանալ/ բայը դրվում է 2-րդ դեմքով:

«... Mutter hatte damals schon den Schlankheitsfimmel – du weißt ja, sie war immer ihrer Zeit voraus – ...» (Böll H., 1997: 181).

Դեռ այն ժամանակ մայրիկը նիհարելու այդ մարմաջն ուներ - դե գիտես, նա միշտ իր ժամանակից առաջ էր

Այսպիսի դեպքերում ja-ն կարող է հիմնականում հայերեն թարգմանվել դե ձայնարկությամբ, որն այստեղ մեր կարծիքով եղանակավորող բառի իմաստ է ձեռք բերում:

Ասույթի հաստատումը և խոսակցի հետ կապ ստեղծելը, որը գերմաներենում տեղի է ունենում ja-ի միջոցով, հայերենում առկա թարգմանություններում կամ առհասարակ բաց է թողնվում, կամ արտահայտվում է տարբեր միջոցներով: Պարզ է, որ միայն առանձին դեպքերում կարելի է խոսել ja-ի մասնակի համապատասխանությունների, համարժեքների մասին: Իմացական բայերի հետ ja-ն հաճախ հանդես է գալիս իր հարասությունների հետ: Հաճախ էլ ja-ն ներառվում է հարասության մեջ: Հայերեն թարգմանվում են հիմնականում հարասույթները, բայց ոչ ԵՄ ja-ն:

Եթե բացահայտորեն մատնանշվում է այն, ինչը տվյալ հաղորդակցության ընթացքում կամ զրուցակիցների նախորդ զրույցներում արդեն հիշատակվել է, ապա ja-ն հանդես է գալիս ասողական բայերի հետ: Խոսողը ja-ով հասկանալ է տալիս, որ ինքը հիշում է ընդհանուր հաղորդակցության նախապատմությունը և նույնը ենթադրում է լսողի համար: Այնպիսի արտահայտություններում, ինչպիսիք են՝ Ich sage ja immer կամ Ich hab's ja gleich gesagt, գրեթե հնարավոր չէ պատկերացնել առանց ja ԵՄ-ի:

Խոսողի կողմից ոչ հեռու անցյալին վերաբերող ասույթը մատնանշելով կարող է պարունակել նաև նախատինքի հավելիմաստ: Խոսակցին քննադատում են, որովհետև նա մատնանշվող ասույթը ճիշտ չի հասկացել կամ էլ դրանից համապատասխան հետևություններ չի արել: Օրինակ.

Hat es euch je an etwas gefehlt?

Ja, /... /, ich sag's ja: an Essen – und außerdem am Taschengeld (Böll H., 1997: 181).

Դուք ինչ-որ բանի պակաս ունեցե՞լ եք:

Այո՛, ... , ասում եմ է/ի, ուտելիքի և գրպանի փողի:

Նախնական տեղեկությո՞ն հղելն ասացական և իմացական բայերի հետ համակցված լինելու դեպքում ja-ն հայերեն թարգմանվում է նաև է/ի եղանակավորող բառով, որը միշտ հետադաս է:

ԵՄ ja-ով գերադաս նախադասությանը բավականին հաճախ հաջորդում է aber-ով սկսվող նախադասություն: Կիրառության այս տեսակը զուգահեռներ ունի schon-ի հետ: Ja-ով գերադաս ասույթն արտահայտում է զիջում, որով խոսողն ընդգծում է իր համաձայնությունը գրուցակցի հետ, սակայն այդ ընդհանրությունն ապահովելը միաժամանակ ծառայում է առարկություն նախապատրաստելուն: Օրինակ.

Ich widerlegte sie mit dem Neuen Testament, meinte, es könnte ja sein, daß der Gott im Alten Testament Feierabend gehabt habe, aber ein Christus mit Feierabend wäre mir unvorstellbar (Böll H., 1997: 111).

Ես նրան հակադարձեցի Նոր Կտակարանով, ասացի, որ շալր հնարավոր է, որ Աստված Հին Կտակարանում հանգստացել է, բայց ես չեմ կարող պատկերացնել հանգստացող Քրիստոսի:

Ինչպես արդեն նշվել է, ja-ի կիրառումով անդրադարձ է կատարվում ընդհանուր հիմքին, իմացությանը, և ընդգծվում է գրուցակիցների միջև առկա համաձայնությունը: Այդ պատճառով Հերինգերն առաջարկում է ja-ի ընդհանրացված իմաստը «միասնությունը, համերաշխությունը» համարել /Heringer H., 1988: 741/:

Օրինակների քննությունը նաև ցույց է տալիս, որ ja-ն հաճախ առարկության տարր է պարունակում և կիրառվում է նախորդ ասույթը մերժելու, չընդունելու դեպքում: Խոսողը քննադատում է խոսակցին, որովհետև նա հաշվի չի առել հայտնի իրողությունը, անհրաժեշտ հետևություններ չի արել կամ սխալ նախադրյալներից է ենթադրություններ արել: Նման դեպքերում ja-ն փոխարինելի է doch-ով: Doch-ն ասույթին տալիս է ավելի նախահարձակ բնույթ:

Հետևյալ օրինակում չի ընդունվում լսողի սխալ ենթադրությունը: Նախորդ ասույթը չընդունելը, մերժելը արտահայտվում են նաև aber շաղկապով: Այստեղ ja-ն կարելի է փոխարինել doch-ով: Հայերեն թարգմանվում է չէ որ

բառակապակցությամբ, որն ավելի շուտ կիրառվում է doch-ի թարգմանության ժամանակ: Այսպես.

Ich sagte zu Marie: «Hübsch, die Rosen, behalt sie», und sie sah mich an und sagte: «Aber sie sind *ja* für mich.» (Böll H., 1997: 78).

- Վարդերը գեղեցիկ են: Պահի՛ր դրանք քեզ:

- Բայց դրանք *չէ՞ որ* ինձ համար են:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ անշեշտ ja-ով ասույթները հանդիպում են նույն խոսողի մեկ հատվածի մեջ: Առանձին դեպքերում դրանք կարող են սկսել զրույցը հատկապես հաստատական նախադասությունների դեպքում: ԵՄ ja-ով մերժումներն անմիջական արձագանքներ են:

Անշեշտ ja-ի առկա թարգմանությունների օրինակները և մեր կողմից կատարված փորձերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն դեպքերի մեծ մասում համապատասխանություն չի գտնում: Հատկապես հաստատականներում, հիմնավորումներում, ենթադրություններում, հետևություններում և առաջարկներում ԵՄ ja-ն բաց է թողնվում: Մնացած դեպքերում շատ են հանդիպում դիպվածային թարգմանություններ, որոնց՝ իրենց տարաբնույթ լինելու պատճառով հնարավոր չէ տալ ամբողջական բնութագիր: Միայն առանձին դեպքերում կարելի է խոսել իսկական համապատասխանությունների մասին: Ծանոթին, հայտնիին, նախօրոք հիշատակվածին կամ ակնհայտին հղելը, երբ անմիջական դիմում կա զրուցակցին և ja-ն համակցվում է ասացական և իմացական բայերի հետ, բավականին հաճախ ja-ն վերարտադրվում է *դե, չէ որ* արտահայտություններով, որոնք հայերենում նույնպես կարող են հայտնին և ծանոթը նշել: Հետևաբար, մեր կարծիքով, այստեղ կարելի է խոսել մասնակի համապատասխանության մասին: Իրողությունը ja-ով դիպուկ դարձնելը և դրանից բխող հաստատումը հայերենում դարձյալ կարող է վերարտադրվել *չէ որ* -ով: Հաճախ ja-ն վերարտադրվում է *հո, դե* ծայնարկությունների միջոցով, որոնք մեր կարծիքով ձեռք են բերում եղանակավորող մասնիկի իմաստ:

Գրականություն

1. Հիլզենրաթ Է., Վերջին մտքի հեքիաթը, Երևան, «Նաիրի», հ.1, 1993:
2. Քելման Դ. Աշխարհի չափազրումը, Երևան, ԻԿԿ, 2010:
3. Böll H. Ansichten eines Clowns, München, dtv, 1997.
4. Burkhardt A. Abtönungspartikeln und Konversation in Hofmannsthals «Der Schwierige» // Burkhardt A/ Körner K. (Hg.). 1986, S. 257-267.

5. Coseriu, E. Partikeln und Sprachtypus. Zur strukturell – funktionellen Fragestellung in der Sprachtypologie //Brettschneider G.v/ Lehmann G (Hgg.) Wege der Universalienforschung, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1980, S. 199-207.
6. Franck D. Grammatik und Konversation, Königstein /Ts., Scriptor Verlag, 1980.
7. Helbig G. Lexikon deutscher Partikeln, Leipzig, Verlag Enzyklopädie 1988.
8. Hentschel E. Funktion und Geschichte deutscher Partikeln. Ja, doch, halt und eben RGL, Tübingen, Niemeyer, 1986.
9. Heringer H. J. «Ja, ja, die Partikeln! Können wir Partikelbedeutungen prototypisch erfassen?» //Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 41/6, 1988, S. 730- 754.
10. Hilsenrath E. Das Märchen vom letzten Gedanken“, München, Wilhelm H. Verlag, 1989.
11. Kästner E. Das doppelte Lottchen //Kästner E. Romane für Kinder, Bd II, München Wien, Carl Hanser Verlag 1998, S. 161-254.
12. Kehlmann D. Die Vermessung der Welt, Reinbeck bei Hamburg, Rohwolt Verlag GmbH, 2005.
13. Krivosov A. Zur Rolle der Partikeln bei der Einsparung des Sprachmaterials //Weydt, H. (Hrsg.), 1983, S. 40-45.
14. Lewandowski Th., Linguistisches Wörterbuch, UTB, Heidelberg. Wiesbaden, Quelle u. Meyer, 1994.
15. Reiter N. „Das Perfide des deutschen ja“ //Deutsche Sprache 8, 1980, S. 342-355.
16. Weydt H./Hentschel E. Kleines Abtönungswörterbuch //Weydt, H. (Hg.), 1983, S. 3-24.
17. Thun H. Dialoggestaltung im Deutschen und Rumänischen: eine strukturell-kontrastive Studie zu den Existimatoren, Tübingen, Narr, 1984.
18. Thurmair M. Modalpartikeln und ihre Kombinationen, Tübingen, Niemeyer, 1989.
19. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании, М., “Наука”, 1985.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Գերմաներենում ասոյթը եղանակավորելու բազմաթիվ միջոցներից են եղանակավորող մասնիկները: Հոդվածում քննարկվում են գերմաներենի ja եղանակավորող մասնիկի իմաստագործառական առանձնահատկությունները, տարբեր տեսակի նախադասություններում նրա դրսևորումները և հնարավոր թարգմանությունները: Գոյություն չունի ԵՄ-ների իմաստի ընդունելի սահմանում, քանի որ նրանց իմաստը պարզորոշ տարբերվում է մյուս խոսքի մասերին բնորոշ քննաբարերից: Նրանց իմաստն ավելի ընդհանրական է ու վերացական և հիմնականում կախված է նախադասության մեջ նրանց կիրառությունից: ԵՄ ja-ն ունի ծանոթ իրադրությանը, թեմային հղելու գործառույթ, ինչը և առկա է նրա գրեթե բոլոր կիրառություններում:

Բանալի բառեր - եղանակավորում, եղանակավորող մասնիկ, գործառույթ, կիրառություն, նախադասության տեսակ, ասոյթ, ընդհանուր տեղեկույթ/գիտելիք, ցուցայնություն:

СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОДАЛЬНОЙ ЧАСТИЦЫ И ВОЗМОЖНЫЕ ВАРИАНТЫ ЕЕ ПЕРЕВОДА

КАРИНЭ ОГАНЕСЯН

Одним из многочисленных средств для выражения модальности в немецком языке являются модальные частицы. В статье обсуждаются семантико-функциональные особенности модальной частицы *ja*, ее проявления в различных видах предложений и возможные варианты перевода. Не существует общепринятого определения модальных частиц, поскольку их значения существенно отличаются от характерного описания значений слов других частей речи. Значение частиц более обобщенно и абстрактно и проявляется в основном в определенной коммуникативной ситуации. Модальная частица *ja* во всех вариантах употребления имеет функцию указания ситуации, темы, известной говорящему и слушателю.

Ключевые слова – модальность, модальные частицы, функция, употребление, вид предложения, высказывание, общие сведения/знание, дейτικότητα.

SEMANTIC AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE GERMAN MODAL PARTICLE JA AND ITS POSSIBLE ARMENIAN EQUIVALENTS

KARINE HOVHANNISYAN

Modal particles (MP) are one of the various ways of expressing modality in German. This article analyses the semantic functional characteristics of *ja*, the German modal particle, its various meanings in different sentences and possible renderings into Armenian. There is no precise acceptable definition for German modal particles because their meanings clearly differ from the distinctive meanings of other parts of speech. The meanings of these modal particles are more general and abstract and they mainly depend upon how they function in the sentence. The modal particle *ja* serves to refer to familiar circumstances, themes and this occurs in almost all cases.

Key words – modality, a modal particle, pragmatic function, application, sentence type, utterance, common knowledge, deixis.